

Karaların ve
Denizlerin Sultanı
İstanbul

CİLT II

Hazırlayan:
Filiz Özdem

Fotoğraflar:
Ali Konyalı

Yapı Kredi Yayınları - 3022
Şehir Monografileri - 17

Karaların ve Denizlerin Sultanı İstanbul / Cilt II

Hazırlayan: Filiz Özdem
Düzeltilen: Korkut Tankuter

Fotoğraflar: Ali Konyalı

Arşiv fotoğrafları:
Cengiz Kahraman, Yapı Kredi Tarihi Arşivi Selahattin Giz Koleksiyonu

Tasarım: Nahide Dikel, Arzu Yaraş
Grafik uygulama: Arzu Yaraş

Baskı: Mas Matbaacılık A.Ş.
Hamidiye Mah. Soğuksu Cad. No: 3 Kağıthane-İstanbul
Telefon: (0 212) 294 10 00 e-posta: info@masmat.com.tr
Sertifika No: 12055

1. Baskı: İstanbul, Aralık 2009
ISBN 978-975-08-1708-3

Bu kitapta yayımlanan yazıların sorumluluğu yazarlarına aittir.

© Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık Ticaret ve Sanayi A.Ş. 2009
Sertifika No: 12334
Bütün yayın hakları saklıdır.
Kaynak gösterilerek tanıtım için yapılacak kısa alıntılar dışında
yayıncının yazılı izni olmaksızın hiçbir yolla çoğaltılamaz.

Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık Ticaret ve Sanayi A.Ş.
Yapı Kredi Kültür Merkezi
İstiklal Caddesi No. 161 Beyoğlu 34433 İstanbul
Telefon: (0 212) 252 47 00 (pbx) Faks: (0 212) 293 07 23
<http://www.ykykultur.com.tr>
e-posta: ykykultur@ykykultur.com.tr
İnternet satış adresi: <http://alisveris.yapikredi.com.tr>

İÇİNDEKİLER

Havasından Suyuna İstanbul

- EKREM İŞİN • İstanbul'da Gündelik Hayatın Toplumsal ve Kültürel Yapısı • 7
- CATHERINE PINGUET • Adalar / Tarih ve Anlatı • 25
- GÖKHAN AKÇURA • İstanbul ve Deniz • 59
- CENGİZ BEKTAŞ • İstanbul'un İçinden Geçiyorum • 83
- ARTUN ÜNSAL • Seyyar Aşevlerinden Lokanta, Restoran ve "Food Court"lara İstanbul • 103
- ABDULKADİR EMEKSİZ • İstanbul Kahvehaneleri • 123
- EMİN NEDRET İŞLİ • İstanbul Hamamları ve Şinasi Akbatu • 141
- AYLA ÖDEKAN • İstanbul Çeşmeleri • 159
- MEBRURE DEĞER • Tarihte İstanbul Suları • 181
- MİKDAT KADIOĞLU • İstanbul'un Rüzgârları • 199
- MURAT KORALTÜRK - İBRAHİM AKIN KURTOĞLU • Dünden Bugüne İstanbul'da Toplu Ulaşım • 211
- NURAN YILDIRIM • İstanbul'un Sağlık Tarihine Bakış • 231
- ABDULKADİR EMEKSİZ • İstanbul Folkloru • 255
- BANU MAHİR • Osmanlı Başkenti İstanbul'da El Sanatları • 285
- HÜLYA TEZCAN • Osmanlı Modası • 319
- FATMAGÜL DEMİREL • İstanbul'da Babıâli Gazeteciliği • 331
- LÜTFÜ SEYMEN • İstanbul Sahafları ve Sahaflar Çarşısı • 353
- HAKAN KAYNAR • Her Yerde Aynı, Ama Her Yerden Başka: Sinema, İstanbul'da! • 373
- ÖZDEMİR NUTKU • Cumhuriyet Öncesi İstanbul'da Seyirlik Oyunlar ve Tiyatro • 385
- GÖNÜL PAÇACI • İstanbul'un Müziği • 415
- BURCU PELVANOĞLU • Resimlerin İstanbulu / İstanbul'un Resimleri: Osmanlı'dan Cumhuriyet'e... • 445
- MURAT BELGE • Kentler Sırlarla Doludur • 465
- FİLİZ ÖZDEM • Evler de Hayatlar da Değişti / İşgal Yıllarından Bugüne Yüzyılın Tanığı: Müfid Ekdal • 471
- GÜVEN TURAN • İstanbul: Yazmak ya da Yazmamak • 485

İstanbul Kahvehaneleri

Abdulkadir Emeksiz

Yrd. Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi,
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü,
Türk Halk Edebiyatı Anabilim Dalı öğretim üyesi.

KAHVE NEDİR VE NEREDEN GELİR, NEREYE GİDER?

Avrupa dillerindeki “cafe”nin türetildiği, Latince “coffea”nın Güney Habeşistan’da başlıca kahve üretim merkezi “Kaffa”dan geldiği ve dolayısıyla Afrika’daki bu yüksek yayla bölgesinin kahvenin anavatanı olabileceği düşünülmektedir. Bu görüşe göre, kahve hamur şekline getirilerek yenildiği Habeşistan’dan Yemen’e getirilmiş ve sonradan burada yetiştirilmiştir. Arapça “kahva” kelimesinin de “Kaffa”nın değişime uğramış şekli olduğu ileri sürülmüştür.

Kahveyi ilk keşfeden Şazeli tarikatının kurucusu Ebu’l Hassan Şazeli’dir (ö. 1260). Kâtip Çelebi’nin rivayetine göre Şeyh Şazeli, 1258’de hacca giderken yolda müridi Şeyh Ahmed ile sohbet daldıkları sırada kendisine verilen kahve çekirdeklerini kaynatarak içmiştir. Bundan dolayı Şeyh Şazeli, kahveci esnafı tarafından “pîr” kabul edilir. Bu kabule bağlı olarak Osmanlı’nın son dönemlerine kadar İstanbul’un kurukahveci esnafı “Ya Hazreti Şeyh Şazeli” levhalarını dükkânlarından eksik etmemişlerdir.

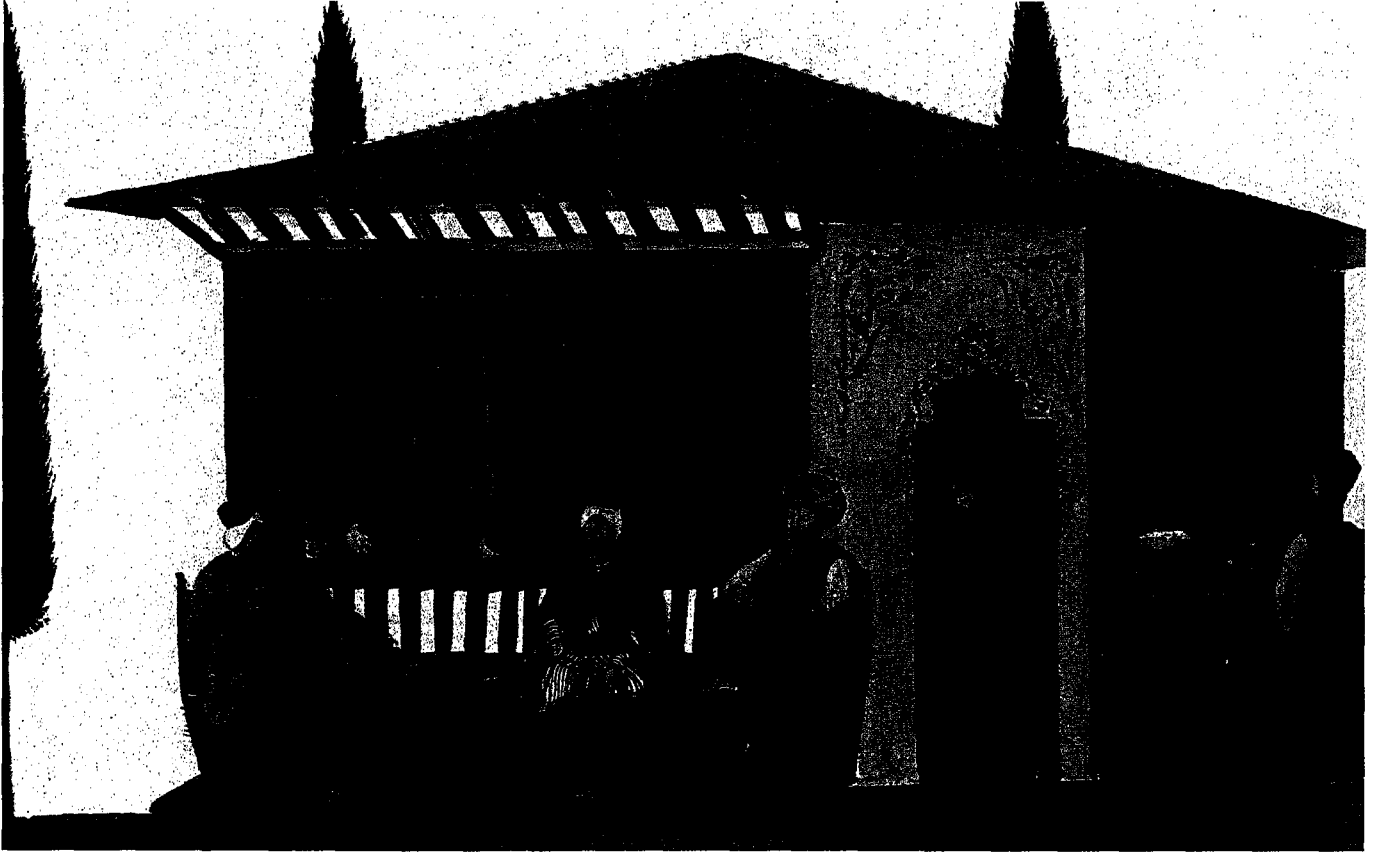
Önce Habeşistan ve Yemen’de, ardından Mekke’de ve Kahire’de tanınan kahve, Solakzâde’ye göre Yavuz Sultan Selim’in (1512-1520) Mısır seferini takip eden yıllarda Müslüman tüccarlar tarafından –Yemen, Cidde, Kahire ve İskenderiye’den geçerek– İstanbul’a getirilmiştir. Gündelik hayatta tanınması ve yaygınlaşması ise Kanunî Sultan Süleyman devrinde (1520-1566) olmuştur. Türk elçileri Süleyman Ağa tarafından Parislilere, Mehmet Ağa tarafından Viyanalılara tanıtılan kahve zamanla bütün Orta Avrupa’ya yayılmıştır.

Kahve, 16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren önemli bir ticaret kalemi olup vergiye bağlanmıştır. Ticareti 18. yüzyılın sonlarına kadar iltizam usulüne göre yapılmıştır. Lüks tüketim maddesi olarak kabul edilmesi kahveyle ilgili ek vergilerin konulmasına ve kahvenin fiyatının artmasına neden olmuştur. Kahve ilk olarak Türk elçileri tarafından Avrupa’ya tanıtılmış olsa da 18. yüzyılın ilk yarısından itibaren Osmanlı’nın kahve ihtiyacının çoğu Amerikan adalarından Avrupalılar eliyle karşılanmıştır. İstanbul’a çekirdek halinde gelen kahve, Eminönü’nde tahmislerde kavrulduktan sonra Yeniçeri teşkilatına bağlı Tahmis Ocağı tarafından denetlenerek dibeklerde öğütülmüş ve perakendeci esnafa satılmıştır.

KAHVE, KAHVEHANE YASAKLARI

Kahve, 16. yüzyıldan itibaren dönem dönem farklı gerekçelerle yasaklara maruz kalmıştır. Yasaklar sadece İstanbul’da ve İslam dinine bağlanan gerekçelerle olma-

Emile Römmler’in objektifinden nargile kahvehanesi,
İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi,
Yıldız Albümleri.

Anonim bir resimde 17. yüzyıldan bir kahvehane

miştir. Mekke'de de İngiltere'de de kahve yasaklara maruz kalmıştır. Baş döndürücü etkisi, bedene zarar veriyor olması gibi nedenler de kahveyi yasak saymakta öne sürülmüştür. Yahudilerin önde gelen cemaat liderlerinin işlettiği kahvehanelerin ışıkları cumartesi günleri açılmazdı, bu günde kahve servisi yapılmazdı ve oyun oynanması yasaklanırdı. Osmanlı'da kahveyle ilgili ilk yasak Şeyhülislam Ebussuud Efendi'ye aittir. Kömür derecesinde kavru lan maddelerin tüketilmesinin İslamiyet'e aykırı olduğu gerekçesiyle kahve haram sayılmıştır, verilen fetva üzerine İstanbul'a kahve getiren gemiler, dipleri delinerek batırılmıştır. II. Selim (1566-1574), III. Murad (1574-1595) ve I. Ahmed (1603-1617) dönemlerinde uygulanan yasaklar ise kısa süreli ve etkisiz olmuştur. IV. Murad'ın (1623-1640) uyguladığı yasak, 1633 Cibali Yangını bahanesine bağlanmıştır. Bu yasağın arka planında yönetim aleyhtarı düşünce ve hareketlerin çoğunlukla kahvehanelerde şekilleniyor olması da vardır. Kahvehaneye olan rağbet, bu mekânların cami ve mescitlere devamı engellediği gerekçesiyle şikâyet konusu olagelmıştır. Ulema ise kahvehaneleri kötülük yeri diye tanımlayarak, buralara gitmektense meyhaneye gitmenin daha iyi olduğunu söyle-

miştir. Kahvehanelere "şarapsız meyhaneler" denilmesi de, buraların "Tanrısız tapınaklar" diye isimlendirilmesi de bu gibi nedenlere bağlanmış olsa gerektir.

On yedinci yüzyıl sonlarından itibaren kahve her türlü yasaktan arınmış ve kahvehaneler de resmî kurumlarla sivillerin barışına sahne olmuştur.

Sultan Abdülaziz devrinde (1861-1876) ve özellikle Sultan II. Abdülhamid devrinde (1876-1909) kahvehaneler altın çağlarını yaşamışlardır. Basın başta olmak üzere pek çok yasak uygulamada iken kahvehaneler bundan ayrı tutulmuştur. Bazı sultanlar kılık değiştirerek ya da hafiyelerini kahvehanelere göndererek kendisini evinden daha serbest hissettiği mekânlarda halkın siyasi, sosyal ve ekonomik durumunu gözlemlemiş, yönetime karşı nabzının tutulması siyaseti gütmüşlerdir.

KAHVEHANE MİMARİSİ

Klasik planlı bir kahvehaneye önce orta meydanı olarak da isimlendirilen kare planlı bir avludan girilirdi. Çoğunlukla

Eski bir kartpostalda mahalle kahvehanesinde nargile içenler (Cengiz Kahraman Arşivi)

bu mekânın üç ya da dört tarafı bir metreye yakın oturma yerleriyle çevrelenmişti. Kimi zaman ise ayakkabıların çıkarılacağı bir kunduralık bölümünü de içerirdi. Esas ana mekân, bu giriş mekânından 20-30cm yükseklikte bir tabana sahipti. Bu mekân da kimi zaman çepeçevre 30cm yüksekliğinde oturma yerleriyle çevriliydi ve ortasında bütün mekâna hâkim olan bir şadırvan ya da ona benzer bir havuz içeriyordu. Bazı kahvehanelerde yere gömülü su küpleri de olurdu. Ocağın bulunduğu köşenin karşısında ise merdivenle çıkılan, etrafı parmaklıkla çevrilmiş 20-25 kişinin sığabileceği kerevetli baş sedir bulunurdu. Buna sedirlik adı da veriliyordu. Tiryakilerin yeri ise baş sedirin yakınında, önünde bir post ve ayrıca bir saat bulunan yerde idi. Kahvehanenin en hâkim yerinde alçıdan yapılmış, yağmıklı ocak bulunurdu. Ocağın her iki tarafında da içinde fincanların, zarfların ve diğer kahve takımlarının yer aldığı üç-dört gözlü raflar yer alırdı. Bunlara da delik denirdi. Bu rafların biraz uzağında sıra sıra çubukların saklandığı dolaplar ve ayrıca tütün ocakları da bulunurdu. Kahvehanenin bu konumu köy odaları ya da birlikte eğlenme, sohbet etme mekânlarıyla da büyük benzerlikler taşımaktaydı. Duvarlara dekor olarak çeşitli

hat levhaları, efsane ve destanların simge resimleri, Hacı Bektaş-ı Veli ya da Hz. Ali ile ilgili resimler asılırdı. Tavan ve duvarların, kepenk ve sayvanların nakışları görülmeye değerdi, geniş pencerelerde şehrin en güzel manzaraları asılı olurdu, havuzlu ve fiskiyeli peykeli duvarlara kehribar ağızlıklı, kiraz ya da yasemin ağacından, pelesenkten, fildişinden veya gül ağacından yapılan çubuklar dizilirdi.

Hemen her kahvehanede bulunan levhalar vardı.

Mâdem ki gelmişiz köhne cihâne
Derdimizi çeksin şu virân hâne
Gönül ne kahve ister ne kahvehâne
Gönül ahab ister kahve bahâne

şeklinde düzenlenmiş ve şairi meçhul dörtlüğün son iki dizesi bu levhaları süslerdi, ya da

Ehl-i keyfe kahve verse tazeler
Ehl-i keyfin keyfini yelpazeler

mısraları.

Kahvehane, detay, Allom.

KAHVEHANELERİN AYRIŞMASI

On altıncı yüzyılın ikinci yarısında Halep'ten Hakem ile Şam'dan Şems adında iki kişinin Tahtakale'de birer kahvehane açmalarıyla başlayan süreç, günden güne gelişmiş, sivil örgütlenmeler halinde mahalle kahvehanelerini ortaya çıkarırken, askerî örgütlenmeler yeniçeri kahvehaneleriyle boy göstermiştir. Yeniçeri kahvehaneleri zamanla yerini tulumbacılar bırakmıştır. Kahvehanelerin ayrışması, mekâ-

nına, sosyal işlevine, devam edilen zamana, müşterisine göre şekillenmiş, İstanbul'da sahilde ya da manzaraya hâkim yerlerle kurulan yazlık kır kahvehaneleriyle aynı grupta sayılabilecek seyyar kahvehaneler, kışlık kahvehaneler, yatılı kahvehaneler, Tatar, Arnavut, Boşnak kahvehaneleri oluşmuştur. Kahvehaneler, Âşık kahvehaneleri, Meddah kahvehaneleri, esrar kahvehaneleri, semaî kahvehaneleri (çalgılı kahvehaneler), beyler kahvesi, aşçılar kahvesi, dominocular kahvehanesi, kumar kahveleri, damacı kahveleri, kuşbaz kahveleri,

BY GEORGE AUGUSTUS SALA.
SUPPLEMENT TO THE ILLUSTRATED LONDON NEWS, APRIL 21, 1877.

RENDERING "WAS ON PLACE" OF A CAFÉ AT CONSTANTINOPLE.

Illustrated London News'un Nisan 1877 tarihindeki İstanbul ekinde kahvehaneler kapak oldu

balıkçı, köçek, hayalci, horozcu pehlivan, defineci, sandalıcı ve balıkçı kahveleri ya da uşaklar kahvesi gibi adlarla anılan meslek grubuna, merak ve tutkulara bağlı çeşitlenmelere uğramıştır. Bunca farklılığa rağmen neredeyse değişmez bir özellik olarak kahvehaneler erkek egemen karakterini korumuş, yalnızca erkek sosyalliğinin çekim merkezi olmuştur. Kadınlara da "kadınlar kahvehanesi" diye anılan hamamlar kalmıştır.

Mahalle kahvehaneleri, 16. yüzyıldan itibaren ortaya çıkarak tarihsel sürekliliğiyle, mekân ve kültür bakımından yaygınlığıyla gündelik hayattaki etkisi ve dışı dönük sosyo-kültürel yapılanmasıyla mahallelinin şehir hayatına doğrudan dahil olabilmeleri demektir. Mahalle kahvehanesi cami teşkilatına bağlı mekânlardan bağımsız olarak sokak kültürünü tanımaya yol açmıştır. Mahalle kahvehanesi aynı zamanda idari karar merkezi olagelmıştır. Mahalleli, günlük sohbetlerinin dışında mahalle ve mahalleli ile ilgili sorunları

Bir iskelede kahve ve nargile içenler, Pascal Sébah.

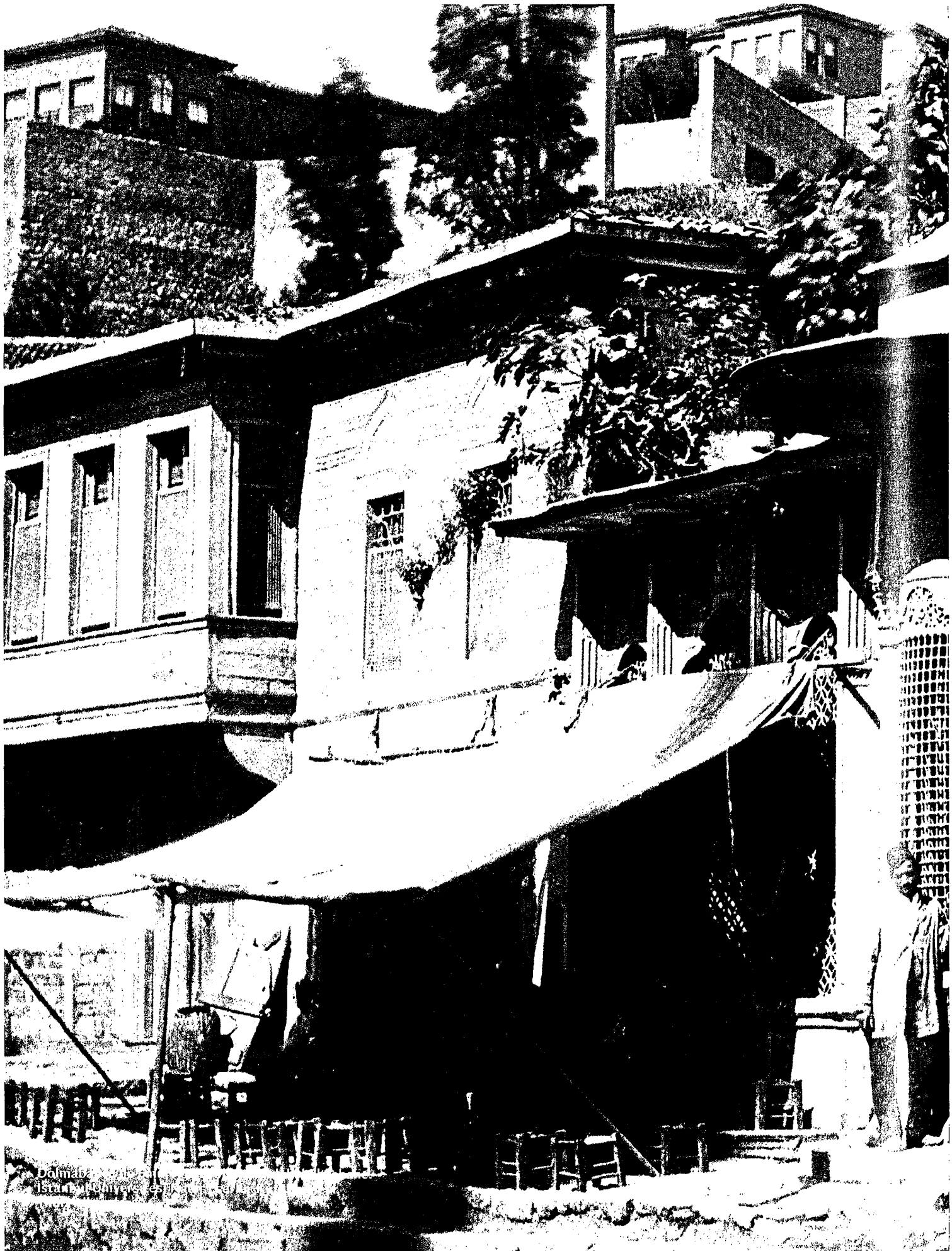

Tophane kıyısında bir kahvehane

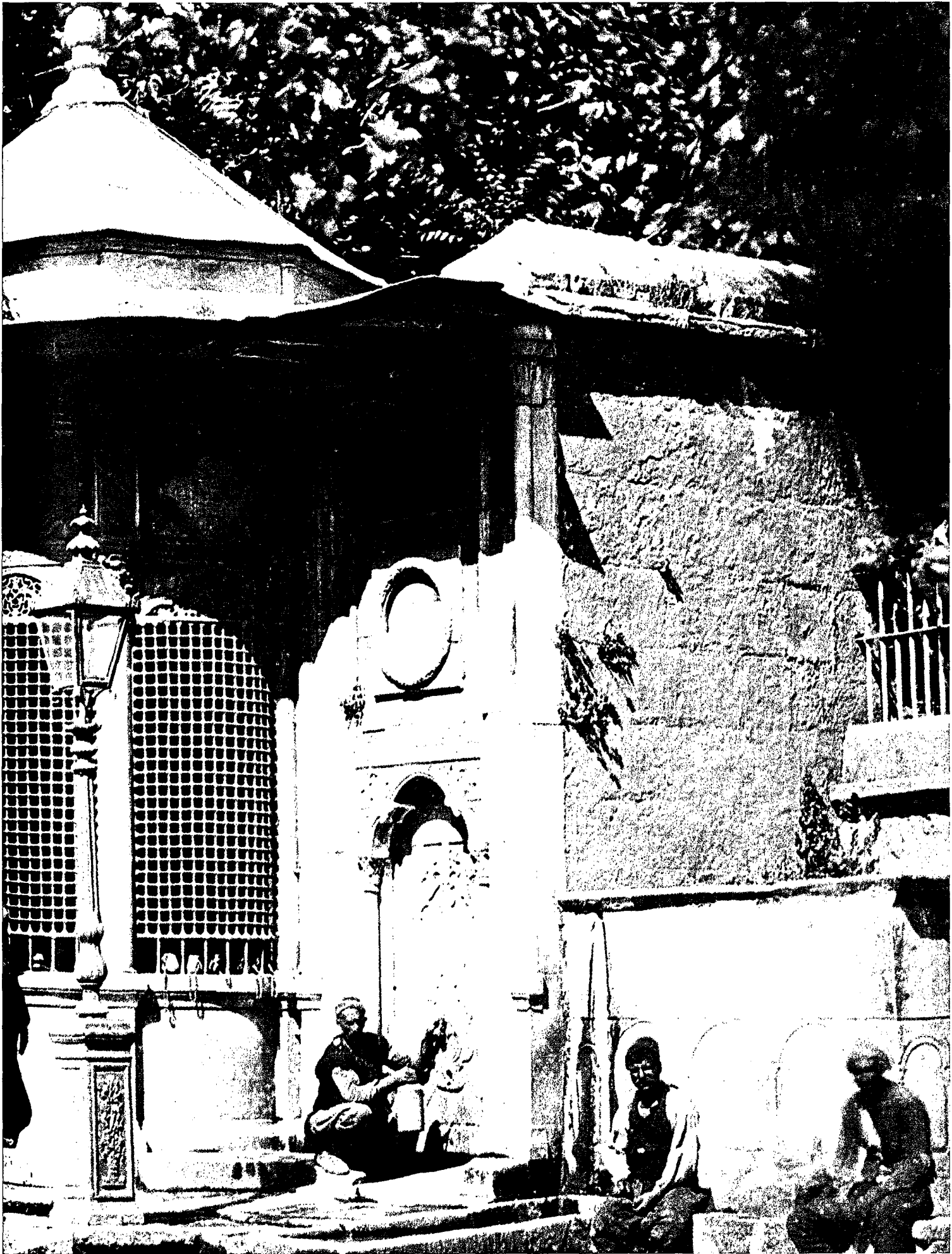
kahvehanelerinde görüşmüş ve karara bağlamıştır. Mahalle kahvehanelerinin bazıları "encümen-i zurefâ" denilebilecek mekânlar olmuştur. Atmeydanı'nda bulunan Cerrah Ârif Usta'nın idaresindeki mahalle kahvesi bunun en güzel örneklerindedir. Ârif Usta örneğiyle başlayıp bitmemektedir kahvehanelerin cerrahi macerası. Kahvehanelerin duvarlarındaki ufak dolaplarda kahve takımlarından başka türlü türlü cerrahiye aleti bulunurdu. Ustular, havlu ve peşkirler de. Çünkü Türk kahvehanelerinin pek çoğu aynı zamanda berber dükkânıdır, kahveci aynı zamanda dişçidir, sünnetçidir, adamakıllı cerrahdır. Kahveyle karıştırılmış limon suyunu, sülük çektikten sonra kanayan yere koyan kahvecidir, kellik, uyuz ve benzeri cilt hastalıkları için merhemler, tertipler yapıp satarak bir anlamda sağlık merkezi hizmeti veren de.

Esnaf kahvehanelerinin çoğunluğu Haliç kıyısında Eminönü-Ayvansaray arasında bulunurdu. Müşterilerinin ekserisi taşımacılık ve inşaat işinde çalışanlardı. Hamalların,

Dalmacija
Istra, Dubrovnik

Kır gazinosu (Cengiz Kahraman Arşivi)

kayıkçıların yanında duvarcı ustaları, mezar taşı yontucuları, ırgatlar ve seyyar esnaftan oluşan alt gelir grubuna dahil müşterisi olanların dışında bir de Beyazıt ve Aksaray bölgesinde, İstanbul'un ilk ticaret büroları denilebilecek kahvehaneler vardı ki, bu esnaf kahvehaneleri Kapalıçarşı ile organik ilişki içindeydiler, orta ve üst tabakaya hizmet verilerdi.

Âşık kahvehaneleri, Âşık edebiyatı tarzının şekillendiği mekânlar olmuştur. Âşık edebiyatı 16. yüzyılın sonlarından itibaren daha çok dindışı karakteriyle ozan-baksı ve özellikle Yeniçeri Ocağı'nın kuruluşuyla "ordu şairi" olarak ön plana çıkan Bektaşî tarikatı mensupları ve tekke mensuplarının etkisiyle şekillenerek, ama bu geleneklerden bütünüyle bağıni kesmeksizin zamanla kendi tarzını oluşturmuştur. "Kahvehane şairi" olarak anılmaları âşıklar için kahvehanelerin ne derecede önemli bir merkez olduğunu gösterir. Divan edebiyatı şairleriyle ve tasavvufi şiir yazan ya da söyleyenlerle temasları

Kır kahvehanesi (Cengiz Kahraman Arşivi)

şiirlerin biçim, muhteva, üslup ve icra bakımından karşılıklı olarak değişiminde etkili olmuştur. Önceleri Tahtakale'de iken Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasıyla kahvehaneler Tavuk Pazarı'na nakledilmiştir. Âşıklar, kahvehane odaklı olarak bir cemiyet halinde, sistematik ve disiplinli bir yapı içinde olmuşlardır. "Reis-i âşıkân" adıyla âşıkların bir başkanı vardı ve hükümetten resmen maaş alırdı. Sultan II. Mahmud (1808-1839), Abdülmecid (1839-1861) ve Abdülaziz devrinde (1861-1876) saraydan tahsisat alan 20-30 âşık mevcut imiş. 1834'ten 1861'e kadar Âşık Hüseyin Tavukpazarı'ndaki âşıklara reislik yapmıştır, Beşiktaşlı Gedâf de Sultan Abdülaziz'in huzurunda icra edilen âşık fasıllarında reislik yapmıştır. İstanbul'da bulunan ya da Anadolu'dan gelmiş şairlerin bir anlamda ustalıklarının sınındığı yerler haline gelen kahvehanelerde düzenli musiki fasılları gerçekleştirilirdi. Daha çok eğlendirme fonksiyonuyla dikkat çeken çalgılı kahvehanelerde de âşıkların "usta malı" eserleri hürmet gösterilerek icra edilirdi.

Yeniçeri kahvehaneleri, 17. yüzyıldan itibaren gündelik hayata girmiştir. Yeniçerilerin evlenmelerine izin verilmesi, kışla dışı hayata dahil olmalarına meydan vermiştir. Oldukça gösterişli "Nişan alayı" yapılarak açılan kahvehane sayesinde esnaflaşarak kendi sistem ve kurallarını burada işleyen ocak mensupları ki her yeniçeri kahvehane açamaz, bunlar çoğunlukla yeniçeri zorbalarıdır Boğaziçi sahillerini mekân tutmuşlar, kahvehanelerin kapısına bağlı buldukları yeniçeri ortasının gemi, kılıç, balık gibi nişanlarını asmışlardır. Yeni açılan kahvehaneye uğur bilinip maskot sayıldığından hediye olarak kanarya getirmek âdeti ve Yeniçeri kahvehanelerinde onlarca kafes kanarya bulunduğu olurdu.

Yeniçerilerin Bektaşîlik tarikatıyla organik ilişkileri, genellikle sur dışında yapılanmış olan tekkelerle sınırlı hareket alanına sahip Bektaşîler için kahvehanelerin özellikle 18. yüzyıldan itibaren adeta tekke gibi faaliyet göstermesine kadar

Constantinople" Café Turc.

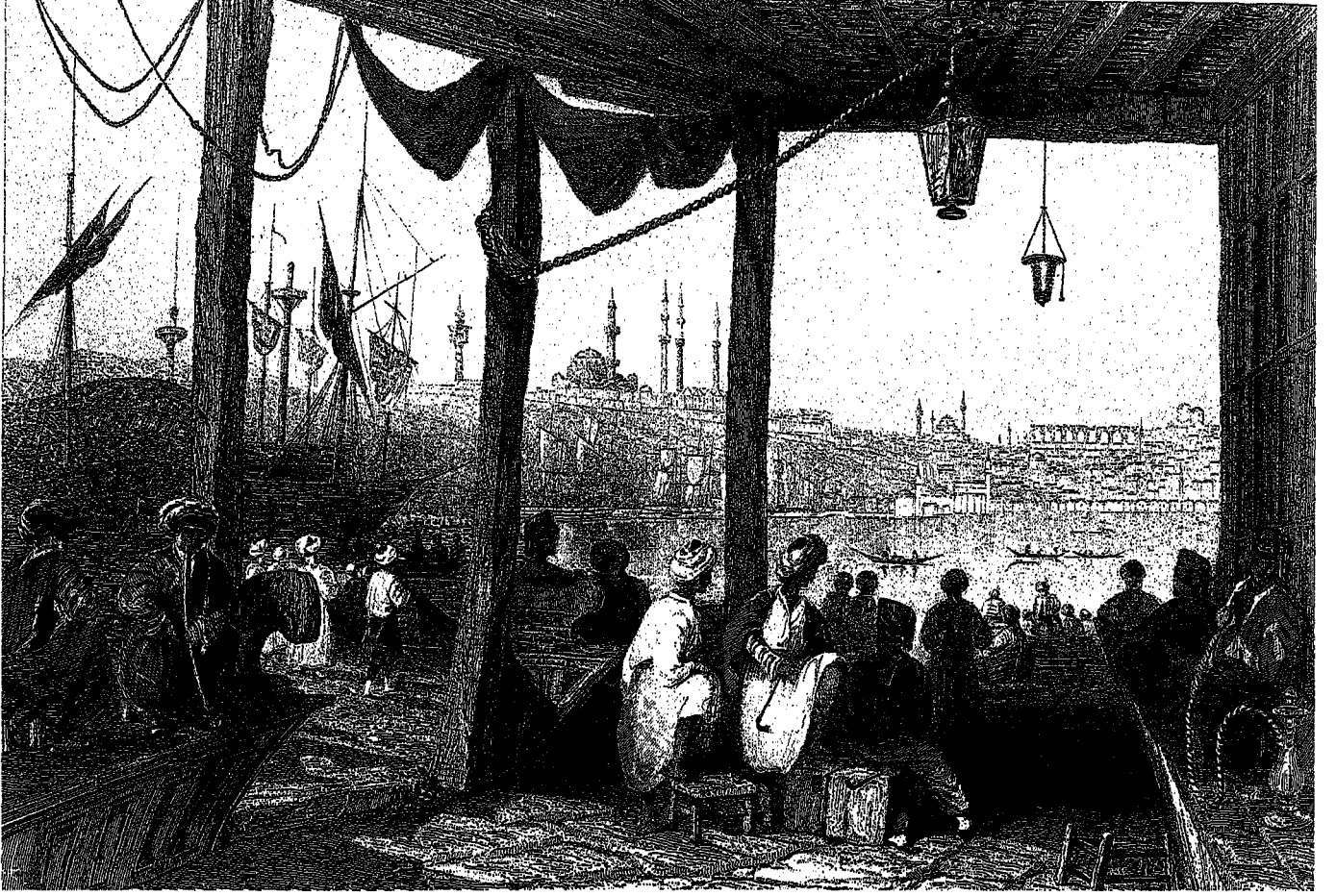
Mahalle kahvehanesi (Cengiz Kahraman Arşivi)

varmıştır. 1826'da II. Mahmud (1808-1839) tarafından Yeniçeri Ocağı kaldırılıncaya kadar bu kahvehaneler "devlet sohbeti" diye anılan siyasi tartışmaların ocağı, muhalif kültürün şekillendirilmesinin odağı, toplumsal öfkenin yansıtılmasının, saraya karşı ayaklanmaların merkez mekânı olmuştur. Uzak memleketlerden dönenlerin, garip sergüzeştlerle dolu hikâyeleri, seferden yeni dönmüş yeniçeri ve sipahilerin Kaniçe veya Uyvar muharebelerinin bizzat şahit oldukları safhaları heyecanla buralarda dinlenmiştir.

Tulumbacı kahvehaneleri, Yeniçeri Ocağı kaldırıldıktan sonra, bu zümrenin temsil ettiği kahvehane kültürü tulumbacı teşkilatı tarafından devralınmıştır. Aslında yeniçeri mesleği sayılan tulumbacılık, acemi ocağına bağlı bir yapılanma iken 1826'da dağıtılarak yerine mahalle tulumbacılığı getirilmiştir, tulumbacılar da kendilerine öncelikle mahalle kahvehanesinde yer bulmuşlardır. Sultan Abdülaziz devrinden (1861-1876) itibaren altın çağını yaşamaya başlayan mahalle tulumbacılığı, sadece yeniçeri kahvehanelerinin toplumsal tabanını almakla kalmamış, asker-esnaf tipinin yerine önce-

leri bekâr odalarında ve şehir kültürüne nispeten kapalı halde yaşayan külhanbeyi-kabadayı tipini kahvehaneler yoluyla mahalleye getirmiştir. En meşhurlarından biri Hendek Kahvesi idi. Defterdar'da Kâhya İsmail'in Kahvesi, Karagümrük'te Uzun Ahmed'in Kahvesi ve Beyazıt'taki Köşklülerin Kahvesi de hemen her semtte bulunan bu kahvehanelerin en karakteristik olanlarıydı.

Semaî Kahvehaneleri (çalgılı kahvehaneler), özellikle ramazan ayında ve diğer zamanlarda cuma ve kış geceleri saz takımlarının fasıllar yaptığı, semaî ya da başka bir adlandırma ile çalgılı kahveler 19. yüzyılın başından itibaren Tavukpazarı'ndan başlayıp Beyazıt, Çeşme Meydanı, Fatih, Tophane, Firuzğa, Üsküdar başta olmak üzere Beşiktaş, Eyüp ve Haliç gibi hemen her semt ve bölgede vücut bulmuştur. Ramazan'dan bir hafta önce polis müdürlüğüne başvurulup izin alınarak tertip edilen semaî kahvehanelerinin hemen hepsi de en gözde tulumbacı kahvehaneleriydi. Sultan II. Abdülhamid zamanında (1876-1909) çalgılı kahvehaneler en parlak devrini yaşamıştır. Çalgılı kahvehaneler, dinleyici

Kıyı kahvehanesi, Bartlett.

profilinin oluşmasında etkin rolü bulunan mânicilerin sayıca ve ayaklı mânilerin edebî bakımından etkinliğinin zirveye ulaşmış olduğu 19. yüzyılın sonunda ilk kez, örgütlenmiş eğlencenin satın alındığı yerler olmuştur. Çalgılı kahvehaneye giriş ücreti 20 para idi, ama âdet fazlasını bırakmaktı ve öyle olurdu. Müdavimlerinin, yüzüne ustura değmemiş kadar genç olmamak üzere her sınıf halktan, fakat has müşterilerinin tulumbacı, araba sürücüsü, sandalacı, kayıkçı, hamal ve fırın uşakları, bunların da uçarı çapkın ve kabadayı kısmından oluşan bir profili vardı. Kibar ve ricalden kimseler ise kendilerini göstermeyecek bir köşeyi tutarlardı.

Çalgılı kahvehane olarak düzenlenen mekânların baş aktörleri tulumbacılık mesleğindeki mânicilerdir. Bu tulumbacı mâniciler için kahvehane, vazgeçilmez bir alan olmuştur, çünkü en az yangın söndürmek kadar bir başka mahallenin tulumba takımına geçilmemeyi gerektiren rekabetin edebî zemindeki karşılık ve yansıması çalgılı kahvehanede gerçekleştirilen mâni atışmalarıdır. Güreş meydanında mağlup olan

bir pehlivan, alayın bir köşesinden iz bulup çıkabilirken, kahvehanede mat olan bir manici derhal çıkayım dese bile izzeti nefis sahibi ise kapıdan çıkıncaya kadar bir hayli ter dökerdi. İstanbul'da binlerce manici yetişmişti, hatta mektep çocukları arasında bile birkaç mâni ve semaî düzmeyen yok gibiydi. Acem İsmail, Bülbül Bilal, Çiroz Ali, Galatalı İnce Arap, Kel Ali Bey, Saka Karabet, Sarı Onnik, Zil İzzet, Zübidi Raşit çalgılı kahvehanelerin mâni, semaî okumakta şöhret bulmuş isimlerindendi. Okumak kabiliyeti olmadığı halde bir kısmı kahvehanelerde okunmak üzere yazılı eser vermiş olanların önde gelenleri ise Ali Çamiç Ağa, Ferhadi, Gürcü Nusret, Vasıf Hiç gibi isimlerdi.

Ayaklı mâni örnekleri:

Adam aman...dı köye
Arzuladık ihvanı geldik şu Kadıköy'e
Müftü haraç keserken ne yapar kadı köye?
Çarçı Ethem

No. 56. Cafedji de rue

Constantinople

1921 yılında sokak kahvehanesinde çay içenleri seyreden Batılı turistler (Cengiz Kahraman Arşivi)

***

Adam aman yara sar
Cerrahsan gel yanıma, sinede bir yara sar
Beni kimse asamaz asar ise yâr asar

Yazmacı Karabet

Meddah kahvehaneleri, geleneksel Türk tiyatrosuna ev sahipliği yapmış kahvehanelerdir. Meddah ve Karagöz gösterileri ramazan ayında yoğunlaşırdı. Tahtakale'de bulunan kahvehaneler bu işte başı çekmiş, çeşitli oyunların gösterildiği ve meddah hikâyelerinin anlatıldığı yerlerin başında gelmişlerdir. İstanbul'da bu oyunların ne derece rağbet gördüğünü anlatmak için sokak adlarına yansıyan izler bir fikir verebilir: Canbaz Ali Sokağı, Hikâyeci Sokağı, Karagözcü Sokağı, Meddah İsmet Sokağı. Babiâli Caddesi'nde Bahçeli Gazino, Aksaray'da İhsan Bey Kırathanesi, Fatih Caddesi'nde Reşadiye Kırathanesi, Samatya'da Coil Efendi Kâgir Gazinosu, Koca Mustafa Paşa Caddesi Çınar'da Dimitraki Kırathanesi, Tophane Boğazkesen'de Cihan Yandı Kahvesi belli başlı kahvehaneler olarak İstanbul'a hizmet vermişlerdir. Kız Ahmet'in anlattığı hikâyeleri dinlemek için Edirnekapı'daki Terzicibaşı

Kahvesi'ne uğramak gerekirmiş. Direklerarası'ndaki Mehmed Efendi Kahvesi kırathane olarak gündüz, saz heyetlerini dinlemek, meddah ve Karagöz gösterilerini takip etmek, Battal Gazi, Kan Kalesi, Hamzaname gibi kitapları dinlemek üzere de geceleyin meraklılarının toplandığı yerlerdendir. Meddah Şükrü Efendi, Yolgeçen Hanı Kahvesi'nde; İsmet Efendi, Ârif'in Kırathanesi'nde hikâyelerini anlatmışlardır.

Esrar kahvehaneleri, ancak bileğinden, cesaretinden ve geçmişteki vukuatlarının tecrübesinden güç alabilenler tarafından Tahtakale, Galata, Kumkapı, Samatya ve Tavukpazarı gibi bölgelerde açılabilen esrar kahvehaneleri, çoğu ayyaş bilhassa esrarkeş olan müdavimlere, şehrin sosyal, ekonomik ve fikrî hayatından soyutlanmışlara mekân olagelmıştır. Esrarkeşler, cemiyetten ne kadar ayrı ve uzak iseler birbirlerine de o derece bağlı ve bağımlı idiler. Bir karınca ile konuşup dertleşecek kadar hassas, kendine yetecek üç beş kuruşu varken cebi boş arkadaşıyla bunu paylaşacak kadar dost canlısı olan esrarkeş; yoktan yere kavga çıkarmaktan ya da kan dönmekten de geri durmayacak bir tabiata sahipti. Esrarkeşler, kendi zevk ve bağımlılıkları dışında hayatın her türlü nimet ve fırsatından yüz çevirmiş, çoğunluğa göre anti-sosyal, ama kendi sosyalliklerini kahvehanelerde kurmuş, semt semt bütün es-

Constantinopel
Türkischer Strassen-
Kaffee-Lieferant.

Café turc.

Sokak kahvehanesi (Cengiz Kahraman Arşivi)

rar kahvehanelerini bir gecede dolaşma gayretinde olan kimseler, toplumun dışına itilmiş kimsesizlerdi. Özellikle tiryakiler çarşısındakiler başta olmak üzere esrar kahvehaneleri, kumabazlar, esrar ve afyon çekenler için yatakhane, dışardan bakanlara göre batakhaneye olarak iş görmüştü. 17. yüzyıldan itibaren sayıları artmış olan esrar kahvehanelerinin son dönemlerdeki belli başlıları arasında Gavran Mustafa'nın Kahvesi, Arnavut İsa'nın Kahvesi, Dragon Kahvesi, Doktorun Kahvesi sayılabilir.

Seyyar kahvehaneler, 19. yüzyılda oldukça yaygındı. Bir sırtığın ucuna bağladıkları küçük bir ocak ve birkaç fincandan oluşan kahve takımı ile sokak sokak dolaşır, dileyene ânında sıcak kahve sunarlardı. Kahvehanelere ulaşımın zor olduğu yerlerde faaliyet gösterirlerdi. Amicis'in "Kahve artık Galata ve Serasker kulesinin tepesinde, bütün vapurlarda, mezarlıklarda, berber dükkânlarında, hamamlarda, çarşılarında içilir. İstanbul'un neresinde olursanız olun, etrafınıza bakmadan 'kahveci' diye seslenmeniz kâfidir. Üç dakika sonra önünüzde bir fincanın dumanı tüter" ifadesine en yakışan servis seyyar kahveciye ait olsa gerektir.

HAYATIN AYNASI OLARAK KAHVEHANELER

İstanbul'un Türkler tarafından fethinin ardından Anadolu, Rumeli ve Ege adalarından İstanbul'a getirilip iskân edilen nüfusla birlikte şehir insanı, yan yana yaşamaktan iç içe yaşamaya doğru bir toplumsal hareketlilik sürecine girmiştir. Neredeyse 16. yüzyılın sonlarına kadar İstanbul'daki yaşama alanı gündelik hayatta mesken, dinî hayat için cami, tekke, havra, kilise, ticaret alanında ise çarşılarla sınırlı iken kahvehanelerin yaygınlaşmasıyla sosyal hayat renklenmiş, çeşitlenmiştir.

Kahvehaneler, hiçbir devirde sadece bir şeyler içilip geçilen yerler olmamıştır. Satranç, tavla, dama, piket, bezik, briç ve türlü kâğıt oyunları, gençler arasında yüzük ve tuğra oyunları buralarda oynanmıştır. Buralarda günlük, siyasal ve edebî sohbetler edilmiş, mahalleli birbiriyle buralarda buluşmuştur. Boş zaman avcısı şeklinde de nitelenen kahvehaneler, zamanla örgütlü eğlencenin satın alındığı, kamuya açık ilk Türk dindışı boş zaman işletmeleri olmuştur. Meddah, Karagöz ve kuklacılar kahvehanelerden eksik olmamıştır. Abdî'nin temsilleri, Hayalî Kâtip Salih'in Karagöz oyunları kahvehanelerin müşterilerle dolup taşmasını sağlamıştır.

Nargile kahvehanesi, Sébah&Joaillier.

Şarktan gelen kahve, 1606'da, garptan gelen tütününü de yanına almıştır. Tütün çubukla içildiği için çubuk içmek tabiri dile yerleşmiş ve belirli bir merasimle, özellikle büyük konaklarda birkaç kişi tarafından yapılan servisle ikram edilen kahvenin yanında çubuk ikramı da âdet olmuştur. IV. Murad'ın (1623-1640) tütün yasağıyla bu defa tütün tozundan yapılan ve burna çekilen enfiye kullanılmaya başlanmıştır. Avam daha çok tütüne rağbet ederken, 1766'dan itibaren İstanbul'da da yapılmaya başlayan enfiye, okur-yazarların, uyku gidermesi, zihin açması özellikleriyle medreselilerin tercihi olmuştur.

Bir görüşe göre Hindistan'dan çıkmış olan nargile de kahveyle birlikte içilen içeceklerin vazgeçilmezlerinden olmuştur. Ayasofya, Beyazıt, Aksaray, Galata, Tophane ve Emirgân da nargile içilen mekânlar olarak dikkat çekmiştir. Lülesi, gövdesi, marpuç ve ağızlık kısımlarının ayrı ayrı ustaları ve esnafları oluşmuştur ve nargile ateş ayarını sağlayan maşasıyla (veya keyif verici madde katılarak neşesiyle), kömürü meşesiyle, içilen yeri köşesiyle, hizmet edenin maharetini gösterir Ayşe'siyle önemli bir kültür unsuru olarak İstanbul'da var olagelmıştır.

Haberleşme merkezi işlevi de gören kahvehaneler, eğer bu mekânlarda, kitaplar, dergiler, gazeteler satılmış ve okunmuşsa kıraathane diye de anılmıştır. Kanunî'nin (1520-1566) kahvehanelerde ve umuma açık yerlerde halka okunmak üzere birtakım tarih kitapları yazdırdığı rivayeti, bilinmeyen tarihlerden itibaren kahvehanelere kıraathane denilmesinin sebebine ışık tutmaktadır. Eskiden köy odalarında okunan Muhammediye, Hamzanâme ve benzeri kitapların artık kahvehanelerde okunuyor olması da kıraat kültürünün mekân değişimini göstermektedir. Köy odalarının hazırladığı, kasaba ölçeğindeki yerleşim yerlerinde vücut bulan organizasyonlar da zamanla ve şehirlerde gelişmek üzere kahvehaneye yönelmiştir. Bir taraftan ahiliğin bir yandan da tekkelerin etkisiyle şekillenen ve çoğunlukla gençlerin düzenli olarak bir araya gelmelerini sağlayan "yârân cemiyetleri" kahvehaneler üzerinde etkili olarak faaliyet alanı bulmuştur. Köy odalarından yârân cemiyetlerine ve kahvehaneye uzanan süreç sohbet mekânının mimari yönden, sosyal ve kültürel cephelerden gelişimini takip etme imkânı verir. Geleneksel kültürde zaman, mekân ve ihvan bir araya geldiğinde sohbet şartları oluşmuş demektir. Kahvehanelerin, "mekteb-i irfan" olarak anılması, sohbet sayesinde bilgilenmeye, edebî ve kültürel olarak gelişime mekân olmasına da işaret eder. Kahvehaneler edebiyata mekân olurken kahve için de gazeller yazılmış, methiyeler söylenmiş, destanlar düzülmüş, bilmece tertip edilmiştir. Saz şairleri, hikâyelerinde kahvehanelere geniş yer ayırmışlardır. Barışta olduğu gibi savaşta da kahveha-

neler işlevselliğini korumuş, Kurtuluş Savaşı yıllarında şair, edip ve aydınlar Nuruosmaniye ile Sultanahmet kahvehanelerinde toplanmışlardır.

Bazı kahvehaneler adeta bazı semtlerle bütünleşmişlerdir. Eyüp, Pierre Loti'yle; Beykoz, Beykoz Çayırı Kır Kahvesi'yle; Üsküdar, Çiçekçi Kahvehanesi'yle; Beyazıt Küllük ve Çınaraltı; Emirgân yine Çınaraltı Kahvesi'yle bir anılmıştır. Kahvehaneler müzisyenlere de, edebiyatçılara da devlet ricaline de kucak açmıştır; mesela Fevziye Kıraathanesi, ramazanda tam bir musiki kahvesi halini alırdı. Hafız Osman'ın hananelere eşlik ettiği, Tamburi Cemil, Rauf Yekta, Lemi Atlı, Udi Cemil'in fasılları izledikleri yer olmuştur. İstanbul kıraathanelerinin meşhurlarından Sarafim Efendi Kıraathanesi müdürleri, azledilmiş devlet ricalini ve edebiyatçıları ağırlamıştır. Tercüman-ı Ahval, Ruznâme, Tasvir-i Efkar, Mirat gibi gazeteler Sarafim'de okunur, hatta bunların dağıtımı da yapılırdı. Namık Kemal, Vidinli Tevfik Paşa ve Süleyman Paşa müdavimleriydi. 20. yüzyıl başlarında Sarafim'le aynı kategoride olan Lebon, Tepebaşı Bahçesi, İkbâl Kahvesi, Nisuz, Viyana Kahvesi, Elit, Baylan, Ankara Pastanesi, Cennet Bahçesi de İstanbul'daki edebiyat kahveleriydi. Meserret kahvesi de edebî hareketlerinden daha ziyade siyasal hareketliliğin merkezi olmuştur. Tarih ve Malumat gazetelerine Hacı Çaycı Reşit'in Çayevi'nde ulaşılabilirdi. Çaycı Hacı Mustafa'ya uğrayanlar Neyzen Tevfik, Mehmed Akif, Hersekli Ârif Hikmet, İbnü-lemin Mahmut Kemal, Muallim Naci, Hayret Efendi, Şeyh Vasfî'yi görebilirlerdi.

Mahmutpaşa Camii avlusundaki kahvehaneler de devrin meşhur edip ve şairlerinin, zariflerin ve âlimlerin devam ettiği "akademisyen kulübü" diye anılan yerlerdi. Mithat Paşa da, Abdi Bey de, Edhem Pertev Paşa da burada bulunabilirdi. Yabancı dergi, magazin ve gazeteleri okumak isteyenler Beyoğlu'nun yolunu tutarlardı. Lüksemburg, Jardin des Fleurs, Kristal Kahvesi, Bizans Kahvesi, Tokatlıyan Gazinosu, Tepebaşı'ndaki Kanun-i Esâsi ve Taksim'de Eptalofos yabancı basını takip etmek için biçilmiş kaftandı.

Kaynakça

- Ahmet Rasim, Şehir Mektupları 1-2. cilt, 3. bs., Haz.: Nuri Akbayar, Arba Araştırma Basım Yayın Ticaret, İstanbul 1992, s. 83.
 Alangu, Tahir, Çalgılı Kahvelerdeki Külhanbey Edebiyatı ve Nümuneleri, Ahmet İhsan, İstanbul 1943.
 Alsan, Nebil Fazıl (Haz.), Şâir Edip ve Tarihçi Kalemikle İstanbul, Büyük İstanbul Derneği, İstanbul 1973, s. 197.
 And, Metin, "Eski İstanbul'da Meddah Kahveleri", Folklor, (3), 3. 1969, s. 7-8.

Café turc. — Türkisches Kaffeehaus

Souvenir de
Constantinople.

Sur dibinde bir mahalle kahvehanesi (Cengiz Kahraman Arşivi)

Aslanyürek, Şükrü, "16.-19. yüzyıllarda İstanbul Kenti Türk Toplumunu ve Boşzaman", İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü basılmamış doktora tezi, İstanbul 1981.

Ayverdi, Samiha, İstanbul Geceleri, İnkılâp, İstanbul 1952, s. 70.

Birsel, Salâh, Kahveler Kitabı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1983.

Bozyiğit, A. Esat, "Eski İstanbul'da Semai Kahvelerinde (Çalgılı Kahvelerde) Söylenen Ayaklı Maniler", Türk Folklor Araştırmaları, 1986/1, s. 73-122.

Çobanoğlu, Prof. Dr. Özkul, Birlikte Yaşama Kültürümüzün Kaynaklarından Aşık Edebiyatı Geleneğinin Eminönü Merkezli Aşık Edebiyatı, Eminönü Belediyesi, İstanbul 2006.

Deleon, Jak, Eski İstanbul'un (Yaşayan) Tadı, Haz.: İstanbul Kütüphanesi, Çelik Gülersoy Vakfı İstanbul Kütüphanesi, İstanbul 1989, s. 89-93.

Evren, Burçak, Eski İstanbul'da Kahvehaneler, Milliyet, İstanbul 1996.

Gerçek, Selim Nüzhet, İstanbul'dan Ben de Geçtim, Haz.: Ali Birinci-İsmail Kara, Kitabevi, İstanbul 1997, 68-72, 206-222.

Gregoire, Helene Desmet, François Georgeon (Editörler), (Çev.: Meltem Atik, Esra Özdoğan), Doğuda Kahve ve Kahvehaneler, YKY, İstanbul 1999.

Hattox, Ralph S., Kahve ve Kahvehaneler: Bir Toplumsal İçerinin Yakındağdaki Kökenleri, (Haz.: Ayşen Anadol, Çev.: Nurettin El-Hüseyni), Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul 1996.

Işın, Ekrem, İstanbul'da Gündelik Hayat, 4. bs., YKY, İstanbul 2006.

Işın, Ekrem, "Kahvehaneler", Düünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, cilt: IV, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı, İstanbul 1996, s. 386-392.

Kaygılı, Osman Cemal, İstanbul'da Semaî Kahveleri ve Meydan Şâirleri, Burhaneddin, İstanbul 1937.

Koçu, Reşad Ekrem, İstanbul Ansiklopedisi, cilt: II, Koçu Yayınları, İstanbul 1971, s. 5807.

Koçu, Reşad Ekrem, İstanbul Ansiklopedisi, cilt: VII, Reşad Ekrem Koçu ve Mehmet Ali Akbay İstanbul Ansiklopedisi ve Neşriyat Kolektif Şirketi, İstanbul 1965, s. 3683-3687.

Köprülü, Prof. Dr. M[ehmed] Fuad, Türk Saz Şâirleri III: Antoloji XIX - XX. Asırlar, Kanaat, İstanbul 1940, s. 452-453.

Mehmed Tevfik, İstanbul'da Bir Sene (Haz.: Nuri Akbayar), İletişim, İstanbul 1987, s. 36.

Nûman, İbrahim, "Eski İstanbul Kahvehanelerinin İçtimai Hayattaki Yeri ve Mimarisi Hakkında Bazı Mülâhazalar", Kubbealtı Akademi Mecmuası, 10 (2), 4. 1981, s. 57-74.

Pusane, Dr. Ali, "Eski İstanbul Kahvehaneleri", İlgı, 9 (20), 5. 1975, s. 31-34.

Sertoğlu, Mithat, İstanbul Sohbetleri, Bedir, İstanbul 1992, s. 117.

Şevket Rado (Peçevi'den sadeleştiren), "İstanbul'da Kahve ve Tütün İptilâsı Nasıl Başladı?", Hayat Tarih Mecmuası, 7 (5), 6. 1971, s. 9-10.

Ünal, Ertan, "İstanbul'da İlk Kahveler", Hayat Tarih Mecmuası, 2 (5), 6. 1966, s. 22-27.